

ศักยภาพของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินในการจัดการท่องเที่ยวของตำบลหาดเล็ก อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด

The potential of Cross-Border Community in Managing Tourism of
Hat Lek Subdistrict, Khlong Yai District, Trat Province

วงธรรม สรณะ¹ ลีตางค์ เจริญวงศ์² อัศวิน แก้วพิทักษ์³ เชษฐณรงค์ อรชุน⁴ และเอี่ยมพร รุ่งศิริ⁵
Wongtham Sarana, Sitang Chareanwong, Ussavin Kaewpitak, Chetnarat Orachun and
Auemporn Rungsiri

Received: March 31, 2025

Revised: August 12, 2025

Accepted: December 31, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินในการจัดการการท่องเที่ยวของตำบลหาดเล็ก อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการจัดเวทีประชาคมร่วมกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งชายแดนไทย-กัมพูชา ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ตัวแทนหน่วยงานความมั่นคงกัมพูชา สมาชิกสภาเทศบาล ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนและนักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ นอกจากนี้ยังใช้การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมเพื่อตรวจสอบข้อมูลและสำรวจศักยภาพการท่องเที่ยวในพื้นที่ ผลการวิจัย พบว่า ชุมชนชายแดนมีทุนชุมชนหลายด้านที่เอื้อต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสัญลักษณ์ และทุนทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนชายแดนสองแผ่นดิน ผลการวิจัยนำไปสู่การจัดทำแผนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงไทย-กัมพูชา ภายใต้ธีม “ย้อน

¹⁻⁵ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี; Rambhai Barni Rajabhat University

วันวาน ผสานสองแผ่นดิน” และเกิดการลงนามในบันทึกความร่วมมือระหว่างผู้บริหารท้องถิ่นไทย-กัมพูชาในการส่งเสริมการท่องเที่ยวข้ามแดนอย่างเป็นทางการ

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวโดยชุมชน, ชุมชนชายแดน, การจัดการการท่องเที่ยว, ความร่วมมือข้ามพรมแดน, ทูทชุมชน

Abstract

The purpose of this research article was to study the potential of cross-border community in managing tourism of Hat Lek Subdistrict, Khlong Yai District, Trat Province. This was a participatory action research and qualitative research. Data was collected through in-depth interviews, focus group discussions, participatory observation, and community forums with relevant communities and agencies on the Thai-Cambodian border. Participants included government officials, representatives from Cambodian security agencies, municipal council members, representatives from community enterprises, and Thai and foreign tourists. In addition, non-participatory observation was used to verify data and explore tourism potential in the area. The research findings revealed that border communities possessed various community capitals that contributed to sustainable tourism development, including social capital, cultural capital, symbolic capital, and economic capital. Furthermore, community participation in planning and implementing tourism activities was a key factor leading to the success of community-based tourism management in the two-country border region. The research results led to the development of a tourism plan linking Thailand and Cambodia under the theme "Reliving the Past, Blending Two Lands," and the signing of a memorandum of understanding between Thai and Cambodian local administrators to promote cross-border tourism in a concrete manner.

Keywords: community-based tourism, border communities, tourism management, cross-border cooperation, community capital

บทนำ

พื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาที่ตำบลหาดเล็ก อำเภอกลองใหญ่ จังหวัดตราด เป็นพื้นที่ชายแดนที่มีลักษณะเฉพาะทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม ประชากรในชุมชนส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติและวัฒนธรรมร่วมกับประชากรฝั่งประเทศกัมพูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับจังหวัดเกาะกง ซึ่งในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงเขตแดนหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (สิตางค์ เจริญวงศ์ และคณะ, 2564) ผลจากเหตุการณ์นี้ส่งผลให้เกิดการอพยพและตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณบ้านหาดเล็ก ก่อให้เกิดชุมชนพิเศษที่เรียกว่า “คนสองแผ่นดิน” ด้วยอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ร่วม และการใช้ภาษาที่หลากหลาย ซึ่งทำให้ชุมชนนี้แสดงความเข้มแข็งด้านทุนทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างโดดเด่น (Emery, M., Fey, S. & Flora, C., 2006)

ตำบลหาดเล็กยังตั้งอยู่ในทำเลยุทธศาสตร์สำคัญทางเศรษฐกิจชายแดน และได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐภายใต้นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า ตั้งแต่ช่วงปลายปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา (Koontz, H., 1998) ชุมชนมีตลาดการค้าชายแดนและมีจุดผ่านแดนถาวรบ้านหาดเล็กที่เอื้ออำนวยต่อการเดินทางและการค้าระหว่างไทยและกัมพูชา อีกทั้งยังเป็นเส้นทางหลักของนักท่องเที่ยวที่เดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางชายฝั่งทะเลของจังหวัดเกาะกง ประเทศกัมพูชา อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ชุมชนเผชิญความท้าทายจากภาวะเศรษฐกิจโลก ปัญหาการแข่งขันในภาคประมงชายฝั่ง และผลกระทบจากโรคโควิด-19 ส่งผลให้การค้าชายแดนหยุดชะงักและรายได้ครัวเรือนลดลงอย่างต่อเนื่อง (สิตางค์ เจริญวงศ์ และคณะ, 2564) เพื่อฟื้นฟูและสร้างรายได้ทางเลือกใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ ชาวบ้านในชุมชนหาดเล็ก จึงพยายามแสวงหาแนวทางและให้ความสำคัญกับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism: CBT) ซึ่งเป็นแนวทางที่เน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนอย่างเหมาะสมและยั่งยืน พร้อมทั้งส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ตั้งแต่ระดับการวางแผน การจัดกิจกรรม จนถึงการบริหารจัดการ (องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, 2557) ชุมชนฯ ริเริ่มตั้งชมรมท่องเที่ยวและพัฒนาเป็นวิสาหกิจชุมชนด้านการท่องเที่ยว มีการจัดกิจกรรมเชิงนิเวศ การจัดงานวัฒนธรรมข้ามแดน และเทศกาลท้องถิ่นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งจากฝั่งไทยและกัมพูชา ความยั่งยืนของกิจกรรมเหล่านี้จึงขึ้นอยู่กับการประเมินศักยภาพและการเสริมสร้างความพร้อมของชุมชนในทุกมิติ (Emery, M., Fey, S. & Flora, C., 2006)

กรอบแนวคิดการวิเคราะห์ทุนของ Pierre Bourdieu (1986) ถูกนำมาใช้เป็นกรอบหลักในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อทำความเข้าใจศักยภาพของชุมชนในหลายมิติ โดยทุนแบ่งออกเป็น 4

รูปแบบสำคัญ ได้แก่ ทูทางเศรษฐกิจ (Economic Capital) หมายถึงทรัพยากรทางการเงินและทรัพย์สินที่ชุมชนมีและใช้สนับสนุนการพัฒนา ทูทางสังคม (Social Capital) คือเครือข่ายความสัมพันธ์และความร่วมมือของคนในชุมชนและข้ามพรมแดน ที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรและกิจกรรมสาธารณะ ทูทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) ครอบคลุมถึงความรู้ ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ที่สะท้อนความเป็นตัวตนของชุมชน ทูทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ซึ่งหมายถึงเกียรติยศ ชื่อเสียง และความน่าเชื่อถือที่ชุมชนได้รับในระดับสังคมและระหว่างชุมชน (Bourdieu, P., 1986; Dillon, M., 2020)

ทูลักษณะเหล่านี้สะท้อนศักยภาพและความสามารถของชุมชนในการบริหารจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะทูทางสังคมและทูทางวัฒนธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญในการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมและการพัฒนาเชิงยั่งยืน (Emery, M., Fey, S. & Flora, C., 2006) ควบคู่กับการนำกรอบแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT) มาใช้ ซึ่งย้ำถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผน การดำเนินกิจกรรม ไปจนถึงการบริหารจัดการและการประเมินผล โดยชุมชนเป็นเจ้าของและบริหารจัดการหลักเพื่อรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน (Fennell, D. A., 2008; องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, 2557)

การศึกษาศักยภาพของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินในการจัดการท่องเที่ยวในตำบลขนาดเล็กนี้ จึงมุ่งเน้นการวิเคราะห์ทูทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสัญลักษณ์ของชุมชน รวมทั้งศึกษาแนวทางการมีส่วนร่วมและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนภายใต้นโยบายรัฐที่สนับสนุนความร่วมมือระหว่างประเทศ อันจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวชายแดนอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน เพื่อสร้างประโยชน์แก่ชุมชนท้องถิ่นและสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาประเทศโดยรวม

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินในการจัดการการท่องเที่ยวของตำบลขนาดเล็ก อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีแบบผสมผสาน (Mixed Methods) โดยผสมผสานการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งเหมาะสมกับลักษณะงานวิจัยที่มุ่งเน้นการร่วมสร้างความรู้และพัฒนาศักยภาพของชุมชนชายแดน

สำหรับขั้นตอนการดำเนินงาน ขั้นเตรียมการ หรือขั้นต้นน้ำ คณะวิจัยได้ศึกษาข้อมูล ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เข้าใจแนวคิดทฤษฎีหลักที่ใช้วิเคราะห์ ได้แก่ การจัดการ ท้องเที่ยวโดยชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Fennell, D. A., 2008) เศรษฐกิจชายแดนและความสัมพันธ์ ชายแดนไทย-กัมพูชา (Koontz, H., 1998) และทุนของปิแอร์ บูร์ดิเยอ (Bourdieu, P., 1986) ซึ่ง จำแนกทุนออกเป็นหลายมิติ ได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม วัฒนธรรม และสัญลักษณ์ (Bourdieu, P., 1986) นอกจากนี้ ยังศึกษาโครงสร้างและบริบทของชุมชนตำบลหาดเล็กอย่าง ละเอียดจากข้อมูลทฤษฎี (สิตางค์ เจริญวงศ์ และคณะ, 2564) โดยคณะวิจัยได้ประสานงานและ สร้างความร่วมมือกับผู้นำชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัย และเชิญชวนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้าร่วมเป็น “นักวิจัยชุมชน” โดยตั้งคณะทำงานวิจัยร่วมระหว่างทีม วิจัยและชุมชน

ขั้นปฏิบัติการ หรือขั้นกลางน้ำ คณะวิจัยและนักวิจัยชุมชนดำเนินการเก็บรวบรวม ข้อมูลภาคสนามโดยใช้วิธีการ คือ

1. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จากทั้งฝั่งไทยและกัมพูชา จำนวน 30 คน ซึ่งประกอบด้วยผู้นำชุมชน ผู้ประกอบการ ท้องเที่ยว เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และนักท่องเที่ยวที่เคยเดินทางข้ามแดน
2. การสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับผู้นำชุมชนและสมาชิกวิสาหกิจชุมชน เพื่อ ระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับศักยภาพ จุดแข็ง จุดอ่อน และแนวทางการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว
3. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยเข้าร่วมกิจกรรม ต่าง ๆ ในพื้นที่ เช่น ตลาดชายแดน พิธีกรรมท้องถิ่น และศึกษาเยี่ยมชมพื้นที่ฝั่งจังหวัดเกาะกง ประเทศกัมพูชา เพื่อติดตามบรรยากาศและวิเคราะห์ปัจจัยหนุนเสริมหรืออุปสรรคในการจัดการ ท้องเที่ยว
4. การจัดเวทีประชาคมและเวทีปฏิบัติการ (Community Workshops and Action Forums) อาทิ เวทีถอดบทเรียนศักยภาพชุมชน เพื่อร่วมวิเคราะห์ทุนและทรัพยากรของ ชุมชน เวทีเสริมพลังความรู้ด้านการท่องเที่ยวแก่เยาวชนและนักสื่อความหมาย และเวทีออกแบบ แผนการท่องเที่ยวโดยมีผู้แทนหน่วยงานภาครัฐทั้งฝั่งไทยและกัมพูชาเข้าร่วมอภิปรายและให้ ข้อเสนอแนะ

สำหรับขั้นติดตามประเมินผล หรือขั้นปลายน้ำ เป็นการหลังจากจัดทำร่างแผนการ ท้องเที่ยวและปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ คณะวิจัยสนับสนุนให้จัดกิจกรรมทดลองนำร่อง (Pilot Trip) โดยเชิญกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวกัมพูชาประมาณ 50 คนเข้าร่วม เพื่อทดลอง

สัมผัสประสบการณ์การท่องเที่ยวสองฝั่งชายแดน โดยมีนักสื่อความหมายจากชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูล ชวนชมสถานที่

หลังจบกิจกรรม คณะวิจัยได้รวบรวมข้อมูลโดยการถอดบทเรียนตามกระบวนการวิจัย โดยจัดประชุมสะท้อนความคิดเห็นร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อสรุปบทเรียนและนำไปสู่ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ในขั้นนี้ มีการจัดพิธีลงนามบันทึกความร่วมมือ (MOU) ระหว่างนายอำเภอ คลองใหญ่ ฝ่ายไทย กับผู้บริหารจังหวัดเกาะกง ฝ่ายกัมพูชา เพื่อสร้างกรอบความร่วมมืออย่างเป็นทางการในการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวชายแดนสองแผ่นดิน

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มถูกบันทึก และถอดความอย่างละเอียดเพื่อวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีของบัวร์ดิเยอและกรอบการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT) เป็นตัวจำแนกและวิเคราะห์ประเด็นหลักในการวิจัย (Bourdieu, P., 1986; Fennell, D. A., 2008)

ส่วนข้อมูลเชิงสังเกตการณ์และผลการประเมินกิจกรรมทดลองนำร่องถูกนำมาวิเคราะห์ เพื่อประเมินศักยภาพ (Potential) และอุปสรรคในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน ตลอดจน ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาในเชิงทฤษฎีและนโยบาย

สรุปผลการวิจัย

บริบทของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินขนาดเล็ก

ชุมชนบ้านหาดเล็กตั้งอยู่ในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา มีความโดดเด่นด้านความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม โดยประชากรส่วนใหญ่สืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษชาวไทยที่เคยอาศัยอยู่ในจังหวัดเกาะกง ประเทศกัมพูชา อันเป็นพื้นที่ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของไทย จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงเขตแดนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ความเป็นชาติพันธุ์รวมถึง ประวัติศาสตร์ร่วมและภาษาไทยกลาง ภาษาไทยถิ่น (สำเนียงตราด) และภาษาเขมรถูกใช้อย่างแพร่หลายในชุมชน ถือเป็นตัวสะท้อนอัตลักษณ์ที่ผสมผสานอย่างลึกซึ้งของวัฒนธรรมสองฝั่งชายแดน นอกจากนี้ความสัมพันธ์แบบเครือญาติข้ามแดนระหว่างครอบครัวชาวบ้านหาดเล็กกับญาติในจังหวัดเกาะกง เป็นความสัมพันธ์ที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนความร่วมมือและวิถีชีวิตประจำวันของชุมชน

เศรษฐกิจของชุมชนส่วนใหญ่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลและป่าชายเลน โดยชาวบ้านประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ทำสวนผลไม้ และค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างสองฝั่งชายแดน พื้นที่บ้านหาดเล็กได้รับการพัฒนาเป็นจุดผ่านแดนถาวรตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2540 ทำให้ตลาด

การค้าขายแดนบ้านหาดเล็กกลายเป็นศูนย์กลางจำหน่ายสินค้าท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นอาหารทะเลแห้ง น้ำปลา กะปิ และสินค้าทางการเกษตรจากฝั่งไทย รวมถึงสินค้าจากกัมพูชาเช่น เสื้อผ้า ตลาดนี้สร้างรายได้หมุนเวียนในท้องถิ่นและมีส่วนช่วยเพิ่มอัตราการจ้างงานในชุมชน

ด้านสิ่งแวดล้อม ตำบลหาดเล็กยังคงรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้อย่างอุดมสมบูรณ์ มีชายหาดเล็กสะอาดงดงาม ป่าชายเลนขนาดใหญ่ซึ่งถือเป็นอันดับสองของทวีปเอเชียที่ขยายต่อเนื่องจนถึงเขตแดนประเทศกัมพูชา รวมถึงน่านน้ำซึ่งเป็นแหล่งอาศัยของปลาโลมาหลากหลายสายพันธุ์ เช่น โลมาหัวบาตรและโลมาสีชมพูในบางฤดูกาล การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ เช่น ธนาคารปุมีการอนุบาลลูกปูและปล่อยคืนกลับธรรมชาติ สะท้อนถึงจิตสำนึกที่เข้มแข็งของชุมชนในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมซึ่งเชื่อมโยงกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืนได้เป็นอย่างดี

ศักยภาพของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินในการจัดการการท่องเที่ยว ผลการวิเคราะห์ข้อมูลชี้ให้เห็นว่าชุมชนบ้านหาดเล็กมี ศักยภาพ (Potential) ในการจัดการท่องเที่ยวจากการผนวกรวมทุนชุมชนในมิติต่าง ๆ ดังนี้

การวิเคราะห์ทุนชุมชนในด้านต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าชุมชนบ้านหาดเล็กมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยว ทางด้านทุนทางสังคมเป็นฐานสำคัญที่ประกอบด้วยเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีความเข้มแข็งทั้งภายในและข้ามพรมแดน ช่วยเอื้อให้เกิดความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ โดยผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่มวิสาหกิจ และผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการประสานงานและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิก เครือญาติสองฝั่งเสริมสร้างความไว้วางใจและช่วยลดอุปสรรคด้านภาษาและกระบวนการราชการ ส่งผลให้การจัดการท่องเที่ยวข้ามพรมแดนดำเนินไปด้วยความราบรื่น

ในมิติทุนทางวัฒนธรรม ชุมชนมีความโดดเด่นในเรื่องวัฒนธรรมและประเพณีที่สร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งสามารถสร้างประสบการณ์ท่องเที่ยวแบบ “Authentic Experience” (Wang, N., 1999) อย่างเช่นประเพณีลอยกระทงสองแผ่นดิน วิถีชีวิตชาวประมงแบบดั้งเดิม และอาหารท้องถิ่นที่สะท้อนความหลากหลายทางวัฒนธรรม (UNESCO, 2003) บรรยากาศที่เป็นกันเองยิ่งช่วยเติมเต็มภาพลักษณ์การท่องเที่ยวโดยชุมชนให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น

ทุนทางสัญลักษณ์ที่ชุมชนมีนั้น มาจากประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมของคนสองแผ่นดิน เช่น สถานที่สำคัญ “ก้าวสุดท้ายจอมพล ป.” ซึ่งอาจถูกจัดอยู่ในกรอบการท่องเที่ยวเชิงมืด (Dark Tourism) และสมญานาม “ชายแดนสองแผ่นดิน” ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศ ทรัพยากรเชิงสัญลักษณ์เหล่านี้ถูกนำมาใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยวิธีการเล่าเรื่องผ่าน

ชาวบ้านในพื้นที่และถ่ายทอดสู่เยาวชน และกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ ความศรัทธาต่อพระเกจิอาจารย์ในท้องถิ่นยังช่วยสนับสนุนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Tourism)

ด้านทุนทางเศรษฐกิจ ทำเลที่ตั้งในฐานะปลายทางของระเบียงเศรษฐกิจชายฝั่งใต้ที่เชื่อมไทยกับกัมพูชา พร้อมโครงสร้างพื้นฐานพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปาและการสื่อสารสามารถส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นอย่างดี นอกจากนี้ การพัฒนาโครงการภาครัฐ เช่น มอเตอร์เวย์ในพื้นที่โครงการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor หรือ EEC) ช่วยเพิ่มศักยภาพในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวมากขึ้น นอกจากนั้นแล้วความพร้อมของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและบุคลากรท้องถิ่น เช่น โฮมสเตย์ มัคคุเทศก์น้อย และกลุ่มแม่บ้านผู้ผลิตของฝาก ยืนยันถึงความสามารถรองรับและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ได้

อย่างไรก็ตาม เพื่อความยั่งยืนของการจัดการท่องเที่ยวชุมชนชายแดนสองแผ่นดินในระยะยาว จำเป็นอย่างยิ่งที่ชุมชนและหน่วยงานทุกฝ่ายต้องบูรณาการทุนในมิติต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ และพัฒนากลยุทธ์การจัดการเชิงรุก พร้อมขยายความร่วมมือเครือข่ายในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ

ผลลัพธ์สำคัญที่วิจัยนี้ได้นำเสนอ คือ การออกแบบแผนการท่องเที่ยวชายแดนสองแผ่นดินภายใต้แนวคิด “ย้อนวันวาน ผสานสองแผ่นดิน” ที่รวบรวมแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติไว้ในเส้นทางที่เชื่อมโยงไทยและกัมพูชาไว้ นักท่องเที่ยวได้สัมผัสตลาดชายแดน ชุมชนประมง สถานที่ประวัติศาสตร์ และป่าชายเลนขนาดใหญ่ แผนงานนี้จัดทำโดยความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างชุมชนและหน่วยงานราชการของทั้งสองประเทศ จึงสะท้อนให้เห็นถึงความเหมาะสมและความเป็นจริงของบริบทพื้นที่ และยังเป็นโอกาสเรียนรู้บทเรียนสำคัญในการจัดการโลจิสติกส์ข้ามพรมแดน เช่น การเตรียมเอกสาร การดูแลความปลอดภัยและการประสานเวลาการจัดกิจกรรมร่วมกัน

อีกทั้ง การลงนามบันทึกความเข้าใจ (MOU) ระหว่างอำเภอคลองใหญ่กับจังหวัดเกาะกง เมื่อกุมภาพันธ์ พ.ศ.2567 ถือเป็นก้าวแรกของการสร้างกรอบความร่วมมืออย่างเป็นทางการในระดับท้องถิ่นที่สนับสนุนการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนสองแผ่นดิน การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การอำนวยความสะดวกในการผ่านแดนและการสนับสนุนกิจกรรมประเพณีข้ามพรมแดน เช่น งานลอยกระทงสองแผ่นดิน และการแข่งขันเรือยาวประเพณี เป็นปัจจัยสำคัญทั้งในแง่ของการสร้างความเชื่อมั่นและสร้างนโยบายพื้นฐานให้กับการพัฒนาการท่องเที่ยวชายแดนอย่างยั่งยืน

โดยสรุป ชุมชนชายแดนสองแผ่นดินบ้านหาดเล็กมีศักยภาพสูงที่จะเป็นแม่แบบในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่เชื่อมโยงระหว่างประเทศ ด้วยทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง

ประสานกับทรัพยากรท่องเที่ยวและความร่วมมือทั้งจากภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชน งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ได้เสริมพลังชุมชนและริเริ่มกลไกความร่วมมือที่มั่นคง พร้อมการพัฒนาต่อยอดสู่ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในบริบทชายแดนไทย-กัมพูชา

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาศักยภาพของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินตำบลหาดเล็ก อำเภอลองใหญ่ จังหวัดตราด พบว่าชุมชนมีทุนชุมชนสำคัญในหลายมิติซึ่งเป็นฐานรากของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ยั่งยืน ได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสัญลักษณ์ (Bourdieu, P., 1986) ศักยภาพทั้งหมดนี้สนับสนุนวัตถุประสงค์ของการวิจัยในการวิเคราะห์ความสามารถของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินในการจัดการกิจกรรมท่องเที่ยว

มิติด้านทุนทางสังคมของชุมชนตำบลหาดเล็กแสดงผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในชุมชนและสัมพันธ์ข้ามแดนระหว่างไทย-กัมพูชาที่เข้มแข็ง (Emery, M., Fey, S. & Flora, C., 2006) ความไว้วางใจที่สืบทอดในเครือญาติและกลุ่มมิตรภาพทั้งในและต่างประเทศ ช่วยอำนวยความสะดวกในการประสานงานจัดกิจกรรมท่องเที่ยวข้ามพรมแดน เช่น งานลอยกระทงสองแผ่นดิน และการเดินทางข้ามแดนของคณะนักท่องเที่ยว การร่วมมือของผู้นำท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชนมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนงานร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีทางสังคมที่ชี้ว่าการผสมผสาน Bonding และ Bridging Social Capital ช่วยเพิ่มศักยภาพชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากร และพัฒนากิจกรรมชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Bourdieu, P., 1986)

ด้านทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนสะท้อนผ่านประเพณี ศิลปะการแสดง และอาหารพื้นถิ่นที่ผสมผสานวัฒนธรรมไทย-กัมพูชา ชุมชนหาดเล็กสามารถใช้ทุนเหล่านี้สร้างประสบการณ์ท่องเที่ยวที่แท้จริง (Authentic Experience) ซึ่งเป็นสิ่งมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญ (Wang, N., 1999; UNESCO, 2003) นอกจากนี้ บรรยากาศการต้อนรับที่อบอุ่นและความเป็นมิตรของชุมชน ช่วยเติมเต็มความน่าสนใจของกิจกรรมท่องเที่ยวชุมชน

ด้านทุนทางสัญลักษณ์ของชุมชน เช่น สถานที่ “ก้าวสุดท้ายจอมพล ป.” ที่มีความหมายทางประวัติศาสตร์และกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดก รวมถึงประสบการณ์การท่องเที่ยวเชิงมืด (Dark Tourism) ชุมชนยังใช้ฐานทุนสัญลักษณ์นี้เสริมสร้างภาพลักษณ์รวมทั้งการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Tourism) ความศรัทธาในองค์พระเกจิอาจารย์ท้องถิ่นยังช่วยสนับสนุนกิจกรรมท่องเที่ยวที่มีความเชื่อมโยงทางจิตใจ วัฒนธรรม และที่มีประวัติเกี่ยวกับสงคราม

ด้านทุนทางเศรษฐกิจ ตำบลขนาดเล็กแม้ไม่ได้เป็นชุมชนที่มีทุนเศรษฐกิจสูง แต่มีทำเลที่ตั้งยุทธศาสตร์ที่สำคัญในระเบียบเศรษฐกิจชายฝั่งใต้ (EEC) และมีโครงสร้างพื้นฐานถนน ไฟฟ้า น้ำประปา และระบบสื่อสารที่เพียงพอ ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ชุมชนสามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Koontz, H., 1998) กลุ่มวิสาหกิจชุมชน โฮมสเตย์ และกลุ่มแม่บ้านที่มีความชำนาญด้านการบริหารจัดการและบริการ เป็นทุนเพิ่มเติมที่ช่วยเสริมประสิทธิภาพการจัดการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่

ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนและการจัดการแบบบูรณาการ งานวิจัยแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การประเมินศักยภาพ การออกแบบกิจกรรม การดำเนินงานจริง ไปจนถึงการประเมินผลที่ช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและความมั่นใจในศักยภาพชุมชน โดยสอดคล้องกับทฤษฎี “Ladder of Participation” (Okazaki, E., 2008) ซึ่งอธิบายว่าการให้ชุมชนมีบทบาทตัดสินใจและบริหารจัดการเองจะนำไปสู่ความยั่งยืนและประสิทธิผลสูงสุดของกิจกรรม

ด้านความร่วมมือระหว่างประเทศระดับท้องถิ่น การลงนามบันทึกความร่วมมือ (MOU) ระหว่างอำเภอคลองใหญ่และจังหวัดเกาะกงในปีพ.ศ. 2567 สร้างกรอบนโยบายสนับสนุนกิจกรรมการท่องเที่ยวข้ามพรมแดนและช่วยลดอุปสรรคทางกฎหมายและบริหารจัดการ เป็นรูปธรรมของการจัดการเขตแดนที่สร้าง “การพรา่เลือนของพรมแดน” (Boundary Blurring) เพื่อส่งเสริมความร่วมมือทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมตามแนวทางที่ Timothy, D. J. (2001) เสนอ

กล่าวโดยสรุปถึงการศึกษาศักยภาพของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินตำบลขนาดเล็กแสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีทุนชุมชนที่หลากหลายและแข็งแกร่ง เป็นฐานสำคัญในการพัฒนาและบริหารจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน โดยเฉพาะทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งในชุมชนและขยายเครือข่ายข้ามพรมแดน ผลสำเร็จจากการร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงโอกาสในการขยายกิจกรรมท่องเที่ยวที่ต่อเนื่องและยั่งยืนในบริบทชายแดนไทย-กัมพูชา

องค์ความรู้ใหม่

การศึกษาศักยภาพของชุมชนชายแดนสองแผ่นดินตำบลขนาดเล็ก อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ก่อให้เกิดข้อค้นพบเชิงองค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญและมีคุณค่า ดังนี้

1. รูปแบบความร่วมมือการท่องเที่ยวชุมชนข้ามพรมแดนระดับฐานรากงานวิจัยนี้เป็นกรณีศึกษาระดับพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงาน

ท้องถิ่นของสองประเทศ (ไทย-กัมพูชา) แบบโดยตรงเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว โดยมีการสร้างกลไกความร่วมมือเชิงรูปธรรมผ่านการลงนามบันทึกความเข้าใจ (MOU) ในระดับท้องถิ่น ต่อยอดจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนอันแน่นแฟ้นในพื้นที่ชายแดน ข้อค้นพบนี้ขยายความรู้เดิมเกี่ยวกับความร่วมมือข้ามชาติ ในมิติที่ได้จำกัดเฉพาะระดับรัฐบาลหรือองค์กรระหว่างประเทศ แต่ยังสามารถเกิดขึ้นได้จากภาคประชาสังคมและชุมชนฐานราก ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญที่สามารถนำไปปรับใช้กับพื้นที่ชายแดนอื่นที่มีบริบทคล้ายคลึงกันได้

2. การบูรณาการทุนชุมชนเชิงวิเคราะห์เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวความร่วมมือและศักยภาพของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวได้รับการวิเคราะห์ผ่านกรอบแนวคิดทุนของบูร์ดิเยอ (Bourdieu) โดยพบว่าทุนในแต่ละมิติ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนสัญลักษณ์ และทุนเศรษฐกิจ มีบทบาทเกื้อหนุนกันอย่างมีนัยสำคัญ ตัวอย่างเช่น ทุนทางสังคมที่เข้มแข็งเป็นปัจจัยเพิ่มพูนประสิทธิภาพของทุนวัฒนธรรมในการดึงดูดนักท่องเที่ยว ขณะเดียวกันทุนสัญลักษณ์ เช่น ประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น สามารถเป็นตัวกระตุ้นทุนเศรษฐกิจในรูปของรายได้และการลงทุนเข้าชุมชนได้

3. ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นความสำคัญของการวางแผนที่บูรณาการทุนหลากหลายมิติแบบองค์รวม เพื่อสร้างความยั่งยืนและเพิ่มศักยภาพชุมชนแตกต่างจากแนวทางเดิมที่มักเน้นเพียงศักยภาพใดศักยภาพหนึ่งเป็นหลัก

4. บทบาทของเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ในฐานะทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์ในแง่เชิงพื้นที่งานวิจัยเผยให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีการเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ระดับชาติ เช่น เรื่องราวของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ที่ตำบลหาดเล็ก สามารถถูกพัฒนาเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและมรดกอย่างมีเอกลักษณ์ โดยชุมชนมีบทบาทสำคัญในการกลั่นกรองและเล่าเรื่องเหล่านี้ได้อย่างเหมาะสมแก่ผู้มาเยือน

องค์ความรู้ใหม่นี้ช่วยเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการในด้านการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และการท่องเที่ยวเชิงมืด (Dark Tourism) โดยชี้ชัดว่าความรู้และการสืบสานเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นสามารถขับเคลื่อนศักยภาพการท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืนโดยไม่ต้องพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญภายนอกเพียงเท่านั้น

นอกจากนี้ยังพบว่า การถ่ายทอดเรื่องเล่าประวัติศาสตร์นี้สร้างผลบวกทางสังคมอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการเสริมสร้างความตระหนักและภาคภูมิใจในรากเหง้าของเยาวชนในชุมชน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการบ่มเพาะความยั่งยืนทั้งทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยเพื่อเพื่อยกระดับการท่องเที่ยวชุมชนบ้านหาดเล็กสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงคุณภาพในระดับภูมิภาค ควรมีมาตรการที่มุ่งเน้นทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน การบริการ และการส่งเสริมการตลาด โดยมีแนวทางดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก ภาครัฐควรเร่งลงทุนปรับปรุงเส้นทางถนน ป้ายบอกทาง และสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานให้ได้มาตรฐาน โดยเน้นการจัดหายานพาหนะขนาดเล็กที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมให้เช่า รวมถึงจัดทำจุดบริการสำหรับนักท่องเที่ยว เช่น จุดบริการน้ำดื่ม ฝ้ายืน และจุดแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ เพื่อเพิ่มความสะดวกสบายและสร้างรายได้เสริมให้แก่ชุมชน

2. ปรับปรุงระบบการผ่านแดนให้ทันสมัยและเข้าถึงง่าย หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ตราชมนูญเมืองและศุลกากร ควรทบทวนกระบวนการผ่านแดนให้รวดเร็วยิ่งขึ้น พร้อมจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์หรือใช้ QR Code ที่แสดงขั้นตอนการผ่านแดนอย่างชัดเจนในหลายภาษา รวมถึงข้อมูลที่จำเป็นอื่น ๆ เช่น อัตราแลกเปลี่ยน และเบอร์โทรฉุกเฉิน เพื่อลดความสับสนและสร้างภาพลักษณ์ที่ดี

3. ส่งเสริมกิจกรรมและเทศกาลเชื่อมสัมพันธ์สองแผ่นดิน ภาครัฐระดับจังหวัดควรกำหนดให้ “งานลอยกระทงสองแผ่นดิน” เป็นปฏิทินท่องเที่ยวประจำปี และสนับสนุนงบประมาณเพื่อยกระดับเทศกาลให้ได้มาตรฐาน นอกจากนี้ควรส่งเสริมการจัดกิจกรรมใหม่ ๆ ร่วมกัน เช่น การแข่งขันกีฬาหรือเทศกาลอาหาร เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวกลุ่มใหม่และกระชับความสัมพันธ์ในระดับประชาชน

4. พัฒนาศักยภาพวิสาหกิจชุมชนอย่างครบวงจร หน่วยงานด้านการท่องเที่ยวควรจัดโครงการฝึกอบรมและให้ทุนสนับสนุนวิสาหกิจชุมชน เพื่อพัฒนาคุณภาพบริการในทุกด้าน ทั้งที่พัก ร้านอาหาร การจัดกิจกรรม และการตลาดออนไลน์ เพื่อให้ชุมชนสามารถรองรับนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

5. เชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวในระดับภูมิภาค กระทรวงการท่องเที่ยวฯ ควรบรรจุเส้นทางท่องเที่ยวตราด-เกาะกงไว้ในแผนประชาสัมพันธ์ระดับภูมิภาค และร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านจัดทำแพ็คเกจทัวร์ “ชายแดนตะวันออก” เพื่อขยายฐานตลาดนักท่องเที่ยวต่างชาติให้กว้างขึ้นและดึงดูดกลุ่มที่มีกำลังซื้อสูง

6. จัดตั้งคณะทำงานเพื่อการบูรณาการ ครอบคลุมหมายให้คณะกรรมการบริหารการท่องเที่ยวจังหวัดจัดตั้ง คณะทำงานเฉพาะกิจด้านการท่องเที่ยวชายแดนตราด-กัมพูชา ที่ประกอบด้วยตัวแทนจากทั้งภาครัฐ ชุมชน และเอกชน เพื่อทำหน้าที่ติดตามและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างทันที่ รวมถึงเป็นช่องทางให้ชุมชนสามารถสื่อสารความต้องการไปยังภาครัฐได้โดยตรง

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ภายใต้แผนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประจำปีงบประมาณ 2566 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การยกระดับวิสาหกิจชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนชายแดนสองแผ่นดิน: กรณีศึกษาตำบลหาดเล็ก อำเภอลองใหญ่ จังหวัดตราด” คณะผู้วิจัยขอขอบคุณอย่างยิ่งต่อการสนับสนุนและความร่วมมือจากวิสาหกิจชุมชนอาหารทะเลและพืชสมุนไพรบ้านหาดศาลเจ้า, กลุ่มวิสาหกิจชุมชนชายแดนสองแผ่นดินบ้านหาดเล็ก, กลุ่มวิสาหกิจชุมชนการท่องเที่ยวโดยชุมชนตำบลหาดเล็ก, เครือข่ายธุรกิจชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวจังหวัดเกาะกง, คุณ Gen.KIT TEA, คุณโซ เพีย มิน, ผู้แทนหน่วยงานการท่องเที่ยวจังหวัดเกาะกง, ชาวชุมชนตำบลหาดเล็ก (ประเทศไทย) และจังหวัดเกาะกง (กัมพูชา), อำเภอลองใหญ่, สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดตราด, สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดตราด, บริษัททริบิตีดีดอทคอม, ผู้แทนกระทรวงการท่องเที่ยวจังหวัดเกาะกง รวมถึงทุกท่านและทุกหน่วยงานที่มีได้กล่าวถึง ที่ได้กรุณาให้ข้อมูลและมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวิจัยนี้จนสำเร็จ

เอกสารอ้างอิง

สิตางค์ เจริญวงศ์ และคณะ. (2564). *การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจจากฐานรากโดยการท่องเที่ยวชุมชนเชิงนิเวศของชุมชนชายฝั่งชายแดนภาคตะวันออก: กรณีศึกษา ตำบลหาดเล็ก อำเภอลองใหญ่ จังหวัดตราด*. (รายงานการวิจัย). สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. (2557). *คู่มือเกณฑ์มาตรฐานการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism: CBT)*. กรุงเทพฯ : องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood.

- Dillon, M. (2020). *Introduction to sociological theory: Theorists, concepts, and their applicability to the twenty-first century*. (3rd ed.). NJ: John Wiley & Sons Ltd.
- Emery, M., Fey, S. & Flora, C. (2006). Using community indicator projects for community change. *Community Development*, 37(3), 69–83.
- Fennell, D. A. (2008). *Ecotourism*. (Third edition). London: Routledge.
- Koontz, H. (1998). *Management*. (6th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Okazaki, E. (2008). A community-based tourism model: Its conception and use. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(5), 511–529.
- Timothy, D. J. (2001). *Tourism and political boundaries*. London: Routledge.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2003). *Convention for safeguarding of intangible cultural heritage*. UNESCO.
- Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 349–370.